

FİZİKİ ÇEVRENİN OLUŞUMUNDA DİNİN ROLÜ

Enver YILMAZER*

Kentler, insan ve komşuluk ilişkilerinin en yoğun biçimde yaşandığı mekânlardır. Kent kimliğinin oluşumunda insan, en önemli, hatta vazgeçilmez bir unsurdur. Kent-insan ilişkisinde karşılıklı ve kaçınılmaz bir etkileşimin varlığını peşinen kabul etmek gerekir.

Bu çalışmada İslâm kenti ve onun sahip olduğu ayırt edici özellikler söz konusu edilmiştir. Müslüman şehirleri yakından incelendiğinde, gerek insan eliyle oluşturulmuş fizikî mekânların teşekkülünde, gerekse sosyal ve iktisadî yaşamın düzenlenmesinde İslâm dininin ortaya koyduğu esasların büyük rol oynadığı anlaşılır. Zira, pek çok hadiste ve yazılı kaynaklarda görüldüğü üzere İslâm dini dünya hayatını tanzim eden kurallara sahiptir.

Müslüman kentlerindeki fizikî mekânın oluşumunda, başka bir ifadeyle kent plânlamasında cami ve mescitlerin fonksiyonları açısından insan ilişkileri ve dolayısıyla sosyal yaşam üzerindeki etkisini de dikkatten uzak tutmamak gerekir. İslâm kentlerinde bir düzensizliğin varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü İslâm'ın ortaya çıkardığı müesseseler, toplum disiplinin sağlanmasında yeterli olmuştur.

Müslüman kentleri üzerinde yapılacak araştırma ve incelemeler bu kentlerin kimliğini oluşturan unsurların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmayla birkaç hususun altı çizilerek bunların önemine işaret edilmiştir. İslâm kentlerinin ileride yapılacak araştırmalara konu teşkil etmesi en büyük temennimizdir.

MESCİTLERİN FONKSİYONEL YAPISI

Boyun büküklük, eğilmek, anlamındaki sücûd-secde kökünden gelen "mescid", secde edilen yer demektir. Secdenin karıştığı her türlü ibadetin icra yerine mescid denir¹. Bunun özel olarak ibadethane anlamı taşıması gerekmez. Hz. Peygamber'in, kendisine ve ümmetine tüm yeryüzünün temiz bir mescit yapıldığını söylemesi, bu gerçeğe işaret etmiştir. O halde, her secde edilen yer mescittir. Ancak zamanla, bu ad ibadet ve dua etmek kastıyla vücuda getirilen her türlü mekânı anlatır hale gelmiştir².

"Mescid" kelimesi Kur'an'da altısı çoğul olmak üzere yirmi sekiz yerde geçmektedir.. Bunların bir kısmında özel mescitlerden bahsedilmektedir (Mescid'ül Harâm, Mescid'ül Aksâ, Mescid'ül Dırar). Bazıları da genel anlamda mescide yer veren ayetlerdir³.

Mescitler sadece günde beş vakit namaz kılınarak ibadet edilecek mekânlar değildir. Hz. Peygamber tarafından insanları bir araya toplayan ve toplumun çeşitli sıkıntı ve sevinçlerini kardeşçe bir yaklaşımla yakınlaştıran temel mekân olarak kullanılmıştır. Mescit hem mabet, hem mektep, hem karargâh, hem de kültürel kaynaşma, hatta spor ve diplomatik teşrifat mahalli olarak kullanılmıştır. Bu çok yönlü hizmeti yüzündendir ki, insanların oraya daha fazla gelmeleri teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber, cemaatle kılınan namazı işte bu gerekçelerle 27 derece daha üstün göstermiştir⁴. Bu nedenle cami, İslâm mimarisinin en önemli âbidesidir ve Müslüman'lar kent plânlamasında öncelikle cami ve çarşı yerlerini tespit etmişlerdir.

Geleneksel İslâm kentlerindeki yapılar içinde en geniş ve açık alanı kapsayan mekân cami avlusudur. İçe dönük ama gökyüzüne açık olan bu mekân, ibadet yeri olduğu kadar aynı zamanda insanların buluşma ve iletişim kurma yeridir. Bu özelliği nedeniyle de cami avlusu, resmî açıklamaların yapıldığı yer, eğitim yeri, hastane veya konaklama gibi birbirinden farklı pek çok işlevi üstlenmiş sosyal, hatta politik bir kurumdur. Bu durum, bazen ileri sürüldüğü gibi, Müslüman kentlerinin başlıca öğelerinin daha eski kentlerde bulunanlara benzetilmesi şeklinde yanlış değerlendirmelere yol açabilir. Müslüman kentinin pazarı, çarşısı Roma forumuna tekabül etmez. Özellikle ilk Müslüman kentlerinde cami işlevsel olarak ne Roma basilikasına ne de Hıristiyan kilisesine benzer. Belki ikisinin bir toplamıdır⁵.

Mescitler sadece günde beş vakit namaz kılınarak ibadet edilecek bir mekân olmaktan öte fonksiyonlar da üstlenmiştir. Bu fonksiyonları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür.

İBADET MEKÂNI OLARAK MESCİT

Mescitler evvelâ bir ibadet yeridir. Ancak İslâm inancının da bir gereği olarak burada ibadet ile ilgili hiçbir özel eşya bulunmamaktadır. Sadece cemaatin birlikteliğini sağlamak amacıyla kesintisiz ve sade bir mekândan ibarettir.

TEBLİĞ MEKÂNI OLARAK MESCİT

İslâm'ın tebliğ edildiği bir mekândır. Elbette ki, İslâm'da tebliğ ve ibadet için özel bir mekâna ihtiyaç yoktur. Ancak, Hz. Peygamber İslâm'ı her zaman her yerde tebliğ etmekle birlikte, çoklukla bu görevi mescitte yerine getirirdi.

İslâm'ın tebliği sırasında müşriklerin bazı konularda Hz. Peygamber'e sorarak müzakere yaptıkları yer yine mescit idi. "İslâmiyet'i kabul etmemiş olan Bani Sakif, Peygamber tarafından müzakereler yapılmak üzere camiye kabul olundu; Peygamber onlara avluda 3 çadır bile kurdurdu"⁶.

İLİM ÖĞRENME MEKÂNI OLARAK MESCİT

İlim öğrenme, öğretme ve dinleme yeri olarak mescit yine önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Hz. Peygamber, ashabına İslâm'ı burada anlatır, izah ederdi. Kısaca, İslâm'ın esasları burada yapılırdı. Günümüzde de mescitte ilim öğrenme geleneği bilhassa Ortadoğu'da halen sürdürülmekte, namaz vakitleri dışında kalan zamanlarda müderrisler tarafından talebelere

fıkıh, hadis, kelam, felsefe, mantık vb. dersler verilmektedir. Halen bu derslere talebelerin dışında geniş bir halk kitlesi dinleyici olarak katılmaktadır.

İlk zamanlarda evlerde, mescitlerde ve kütüphanelerde yürütülen öğretim daha sonraları bu mekânların dışında yer almaya başladı⁷.

KARARGÂH OLARAK MESCİT

Mescitler Hz. Peygamber zamanında karargâh olarak da kullanılmıştır. Uhud Savaşı'ndan sonra Medine'nin ileri gelen Müslümanlar'ı geceyi mescitte geçirmişlerdir⁸. Ayrıca harp esirleri mescitte muhafaza ediliyor, haklarındaki hükümler yine mescitte veriliyordu. Peygamber, Necd tarafına müfreze göndermişti. Bunlar Beni Hanife'den Sümame İbn-i Usal denen bir kişiyi esir ettiler. Müfreze Medine'ye döndükten sonra esiri, mescitteki direklerden birine bağladılar⁹.

Konu ile ilgili olarak önemli bir gelişme de Beni Kureyza'nın muhasarası esnasında meydana gelmiştir. Hisar üç bin kişilik bir kuvvetle yirmi beş gün muhasara edilmiştir. Hisardaki Yahudiler, o zaman barış içinde oldukları Evs Kabilesi'nden Sa'd İbn-i Muaz'ın hakemliğine ve vereceği hükme razı oldular. Peygamber muhasarada namaz kılmak için bir yeri mescit edinmişti. Ashabı ile birlikte burada bulunmakta iken, Sa'd bir merkep üzerinde mescide geldi. Peygamber, ensara; "haydi ulunuza ayağa kalkınız (istikbal edip indiriniz). Sonra Peygamber Sa'd'a, şunlar (Beni Kureyza) senin hükmüne razı oldular" buyurdu. Sa'd da "Bunların harp edenleri öldürülür, kadınları ve çocukları de esir edilmelidir" dedi¹⁰.

HASTANE OLARAK MESCİT

İlk defa Uhud Savaşı'nda Müslüman kadınlar savaşa katılmış, askerin su ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamış, yaralıları tedavi etmiş, hatta şehitlerin defnedilmesinde erkeklere yardımcı olmuşlardır. Harp meydanlarındaki geri hizmet faaliyetlerinin yanı sıra kadınlar, silâhlı mücadelede de yerlerini almışlardır¹¹. Yaralıların tedavisi savaş sonunda da devam etmiş, mescitte bu iş için çadırlar kurulmuştur. Bu hizmet yine yara tedavisinde ve cerrahlıkta mahir olan kadınlar tarafından yürütülmüştür. "Sa'd Muaz ise, Hendek Savaşı'nda aldığı cerihadan dolayı, Medine Mescidi'nde bir çadırdaki Beni Gıfar'dan birisinin karısı Refide kadın tarafından tedavi edilmekteydi¹².

ZEKÂT DAĞITIM YERİ OLARAK MESCİT

Müslümanlar arasında sosyal dayanışma eylemi olarak zekât ve sadaka önemli bir yer tutmaktadır. Zekât ve sadakanın getirdiği ekonomik ve insanî faydalar elbette konumuzun dışındadır. Ancak biz, bu müessesenin toplumda refahı yaydığını ve ihtiyaç sahipleri için yeni imkânlar hazırladığını söylemeden geçemeyeceğiz.

Bilindiği gibi, ashab-ı suffa, hicret etmiş fakir Müslümanlar'dı. Bunlar, Mescid-i Saadet'in önündeki sundurmada kalırlar, Kur'an ve hadis öğrenmekle, harbe iştirak etmekle vakit geçirirlerdi. İaşeleri ise sadaka-i varide'den temin edilirdi¹³. Yalnız şunu hemen belirtmek lâzım ki, gerek Hz. Peygamber, gerekse ehl-i beyt sadaka ve zekât olan hiçbir şey kabul etmezlerdi¹⁴. Mescide gelen zekât ve sadakalar ihtiyaç sahiplerine ulaştırılırdı¹⁵.

İSTİRAHAT MAHALLİ OLARAK MESCİT

Mescitlerde namaz vakitleri dışında kalan zamanlarda yatmak suretiyle istirahat edilebilmektedir. Hz. Peygamber'in mescid-i şerifte sırtüstü yatıp bir ayağını diğerinin üzerine koyduğu rivayet edilmektedir¹⁶. Ancak daha sonra bu hareketin yasaklandığı ifade edilmiş ise de mescitte yatmakta bir sakınca olmadığı hususunda ortak karara varılmıştır. Büyük bir ihtimalle yasaklanan eylem yüzüstü ve avret mahalli açılacak şekilde tedbirsiz yatmak olmalıdır. Gerçekte Müslümanlar mescitte sırtüstü yatarak, oturarak, bağdaş kurarak sohbet ederlerdi. Hatta Hz. Ömer devrine kadar mescidin bir köşesinde uyurlardı¹⁷. Bütün bunlardan Müslümanlar'ın mescitte ne kadar rahat hareket ve sohbet ettikleri görülmektedir.

BARINMA VE KONAKLAMA YERİ OLARAK MESCİT

Medine Mescidi'nin yüklendiği fonksiyonlardan birisi de barınma ve konaklama ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

Mekke'deki zulüm ve baskı dolayısıyla Müslümanlar, mücadelelerine yine boyutlar kazandırmak için Medine'ye hicret etmişlerdi. Hicret sırasında gelir kaynaklarını ve yakınlarını geride bırakmak zorunda olduklarından, yeni vatanlarında pek çok şeye ihtiyaç duyuyorlardı. Bu ihtiyaçların başında barınma ihtiyacı gelmekteydi. Mescid-i Nebevî, bu kimsesiz, evsiz, barksız Müslümanlar'ın barındığı, korunup gözetildiği bir mekân olmuştur¹⁸.

Hz. Peygamber, ashab-ı suffanın dışında bazı kimselerin de mescitte barınmalarına izin vermiştir. Bunlardan birisi azat edilmiş siyahî bir kadındı. Arap kabilelerinden birinden olan bu siyah cariyeye, azat edildiği halde, yine onlarla beraber ikâmet ediyordu. Hırsızlıkla itham edilen cariye'nin masum olduğu anlaşılınca, daha sonra kadın Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuştur. Fakru zaruret içinde bulunan kadın için mescitte bir çadır kurulmasına izin verilmiştir. Ayrıca daha sonra zulüm ve ihanet ederek cezalandırılan Ulel cemaati de ashab-ı suffa ile birlikte mescitte ikâmet etmekteydi¹⁹.

HARP OYUNLARINI SERGİLEME MEKÂNI OLARAK MESCİT

Mescit, birbirinden değişik fonksiyonları bünyesinde toplamaktadır. Mescidin çevresinde yaşayan toplulukla bütünleşen fonksiyonlarından birisi de folklorik gösterilere zemin oluşturmaktadır.

Günümüze kadar gelen rivayetlerden, Medine Mescidi'nde Habeşîler'in harbeleri ile oyun oynadıkları, Hz. Peygamber'in onlara izin verdiği, seyrettiği, hatta teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Bir defasında Hz. Ömer'e mani olmuş, onları rahat bırakmasını emretmiştir. Oyun oynayan Habeşîler'e ise, "keyfinize bakın beni erfide"²⁰ diye buyurmuştur²¹. Hz. Aişe, Habeşîler'in oyununu seyretmek istemiş, Hz. Peygamber de izin vermiş, Hz. Aişe'nin oyunu rahat seyredebilmesi için onu, kendi elbisesi ile gizlemiştir²².

SİYASÎ ETKİNLİK MEKÂNI OLARAK MESCİT

Tarihte siyasî etkinlik elde etmek ve kamuoyu oluşturabilmek amacıyla çeşitli mekânlardan istifade edilmiştir. Eski Yunan ve Roma'da etrafı saray, mabet ve basilika gibi çeşitli kamu yapıları ile çevrili mekânlar bulunmaktaydı. Eski Yunan'da agora (pazar yeri), Roma'da ise forum denen kent merkezlerindeki bu mekânlar halkın birlikte bulunarak kamu işlerini konuştuğu mekânlardır.

Müslümanlık'la birlikte İslâm'da mescit, siyasî ve içtimâî bir merkez olmuştur. Hz. Peygamber seferden döndüğünde evvela mescide gelir ve namaz kılar, sonra halkın işleri ile meşgul olur, ondan sonra evine girerdi. Hiçbir kutsî mahal özelliği olmayan mescit, Hz. Peygamber'in evi olmakla birlikte, cemaat halinde ibadet edilen, sosyal faaliyetlerin yoğun olduğu umumî bir karargâh manzarası göstermektedir²³.

Dahilî ama gökyüzüne açık olan ilk cami avlusu, İslâm'daki gerçek mekân anlayışına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu avlu, geleneksel şehirde pek sık olarak en geniş sathı, en açık alanı oluşturmaktadır. Örtülü sıra sütunlar veya kemerlerle çevrili bu tertemiz satıh, hem gölge hem de ışık sağlamaktadır. Her şeyden önce ise cemaati karşılama, barındırma ve bir arada toplama işlevi görmektedir. İbadet yeri olduğu kadar insanların buluşma ve iletişim kurma yeridir.

Zamanla cami avlusu resmî açıklamaların yapıldığı yer, yani iktidarın simgesi, eğitim yeri, hastane veya sığınak olarak da kendini gösterecektir. Ama ilk bakışta onun sosyal misyonu, kendini dinî anlamın yanında kabul ettirmektedir. O, Müslüman toplumun bir araya toplanıp kendini gösterdiği, tek vücut olarak dayanışmanın bilincine vardığı en üstün seviyede bir mekândır. Demek ki cami, sosyal olduğu kadar hemen hemen politik bir görev de üstlenmektedir²⁴.

Kitle iletişim araçlarının olmadığı devirlerde, Yunan ve Roma'da agora, forum, Müslüman kentlerde ise mescit, bu görevi yerine getiren mekânlardır. Agora ve forum bağlı oldukları uygarlıklarla birlikte işlevini yitirmiştir. Günümüzde iletişim araçlarının çok ve çeşitli olmasına karşın, mescit bu tarihî fonksiyonunu, belki iletişim araçlarının da katkısıyla geçmişte olduğundan daha etkin bir şekilde sürdürmeye devam etmektedir.

İ'TİKAF MAHALLİ OLARAK MESCİT

Mescitlerin diğer bir fonksiyonu da i'tikaf mahalli olmasıdır. İ'tikaf, şeriat istilâhında, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla mescitte ibadet etmek için belli bir zaman ikâmet etmektir. İslâm'ın eski sünnetlerinden biri olan i'tikaf, Hz. İbrahim ve İsmail zamanından günümüze kadar intikal etmiştir. İ'tikaf mescitlerin haricinde yapılması uygun olmayan bir ibadet şeklidir.

Bu konu, Kur'an-ı Kerim'de "(Ey Müslümanlar) mescitlere i'tikaf ihtiyar ettiğiniz sırada kadınlara yaklaşmayınız! İ'tikaf için tayin buyrulan hududu ilahiye budur. Sakın bu hududa tecavüze yaklaşmayın! İşte bu suretle Cenab-ı Hak insanlara mütebbih olsunlar diye ayet ve ahkâmını beyan buyurur" şeklinde yer almaktadır²⁵. Ayetten de anlaşıldığı gibi, i'tikafın mescitten başka bir yerde yapılması caiz değildir. İslâm'ın bu eski sünneti Hz. Peygamber tarafından da uygulanmıştır.

Devr-i Saadet'te i'tikaf için mescidin avlusunda çadır kurulurdu²⁶. Daha sonra mescitlerdeki i'tikaf mahalleri olarak Kuzey Afrika Kayravan Seyd-i Ukba, Tunus Zeytuna camileri ve diğerlerinde olduğu gibi minareler ve maksura kullanılmıştır.

MESCİTLERİN KENT BÜTÜNÜNDEKİ KONUMU

Müslüman kentlerinin evrensel özelliklerinden biri, kent merkezlerinde cuma mescidi-ulu caminin bulunmasıdır. Genellikle mescit bu evrenselliğe, himaye ettiği ve çevresini saran çarşı ile birlikte katılır. Mescit-cami fonksiyonel yapısı gereği, gelen cemaati karşılamak için meydana getirilmiş bir iç mekândan ibarettir. Cemaatin gittikçe çoğalması neticesinde mescitlerin bazen peş peşe genişletilmesi gerekmiştir. Bu durumda diyebiliriz ki, cami hiçbir zaman kapalı bir dünya olmamıştır. Hatta kesinleşmiş bir mimarî çevre ile de belirlenmemiştir. Sonraki dönemlerde yerine oturmuş, netleşmiş ve diğer ek binaları ile birlikte (medrese, hastane, sıbyan mektebi, aşhane gibi) külliye haline gelmiştir.

Külliye halindeki yeni oluşum, mescit-çarşı ilişkisini örselememiş, hatta daha da kuvvetlendirmiş ve pekiştirmiştir. Cami kapısından itibaren başlayan çarşı, kent dokusunda olduğu gibi yoğun ve tek parçadır. Cami kapısına en yakın meslek gruplarını kitapçılar ve itriyatçılar, en son grubu da debbağlar oluşturmaktadır. Bu gruplaşma üretilen malların tüketiciye daha rahat arzını sağlamakta, aynı zamanda ferdî rekabeti de önlemektedir. Malların nakli ise her ticaret türüne yakın olan kapıda sona ermekte, yine burada o ticaret türüne ait depolar bulunmaktadır.

Çarşılar alış veriş merkezleri olmakla birlikte, insanların buluşmalarına da imkân sağlamaktadır. Herkese açık olan pazar yerinin üstü kapalıdır. Bu durum alış veriş yapanların güneşten ve kötü hava şartlarından korunmasını temin etmektedir. Camide namazda birlikte olan cemaat, çarşıda yine birlikteliğini devam ettirir. Bir ölçüde cami, çarşı içerisinde akıp giden hayatı himaye eder.

Müslüman kentlerinde konut alanları, çarşılar ve diğer yapılar yoğun ve organik bir doku oluşturmaktadır. Caminin bu yoğun dokudan ayrı plânlandığı pek nadirdir. Umumiyetle cami, dar sokaklar ve çarşılar arasında bir bütünün parçası olarak yerini alır.

FİZİKİ ÇEVRE OLUŞUMUNDA İSLÂM FAKTÖRÜ

İslâm kentlerinin oluşumu üzerine araştırma yapan bazı araştırmacılar İslâm kentlerinde fiziksel bir düzensizlik olduğunu savunurlar. Saleh Al Hathloul, von Grunebaum'un görüşlerini şu şekilde aktarır "tek tek duvarla çevrilmiş mahallerden, bu mahallerin geceleyin dışarıyla başını kesen kapı sistemlerinden, açık mekânların ve meydanların yokluğundan, çok dar ve dolambaçlı yol ve sokaklardan, yalıtılmış bir iç avluya açılan İslâm evinden söz eder ve bu mahalleler halindeki örgütlenmeyi, Arap kabilelerinden oluşan İslâm ordularının her bir kabilesinin, birer mahalle oluşturacak şekildeki yerleşmelerinden kaynaklandığını açıklar"²⁷. Von Grunebaum Yunan-Roma şehriyle İslâm şehrini karşılaştırırken de, Yunan-Roma modelini çıkış noktası olarak alıp İslâm şehrinin düzenden ve şehir kurumlarından yoksun olduğu sonucuna ulaşmayı amaçlar²⁸. Ona göre son derece düzenli olan Hellenistik Çağ plânını belirli şehir kurumları besliyordu. Şehir, Arap-İslâm egemenliğine geçince, kurumlar kesintiye uğradı ve hukukla düzenin yerini kargaşa aldı. Buna bağlı olarak da şehir plânı köklü değişikliğe uğradı²⁹.

Bu konuyu Şam ve Halep şehirlerini ele alarak inceleyen Jean Sauvaget ise, bu dönüşümü geçici bir süreç olarak görür. Bu şehirlerin genel evrimi çerçevesinde anayol, İslâm dönemi kullanımı sırasında ortadan kalmış, mekânlara doğru tedrici bir taşma süreci sonucunda Ortaçağ pazar yeri haline gelmiştir. Sauvaget bu dönüşüm sürecini, İslâm dönemi sırasında şehir hayatının her yönünü etkisi altına aldığına inandığı, sürekli istikrarsızlığa ve otoritedeki zayıflığa bağlamaktadır³⁰.

Oysa dikkat edilir ve yakından incelenirse, kentin mahallelere bölünmüş olduğu, sağlam komşuluk ilişkilerinin kurulduğu, arazi topografyasının ve iklim verilerinin son derece yerinde kullanıldığı görülür. Bu plânlı düzenleme muhtesip adı verilen örgüt tarafından yapılmaktadır. İslâm kentinde yolların açılması, kentin temizlenmesi, mahallelerin kurulması, suyun temin edilmesi, sosyal içerikli binaların kurulması, muhtesiplerin görevleri arasındadır³¹. Bu oluşumda, pek çok hadis ve yazılı kaynaklarda görüldüğü üzere, İslâm'ın rolü çok büyüktür. Çünkü İslâm dünya hayatını tanzim eder, onu nizama ve intizama sokar, politik bilinç ise diğer toplumlara göre en üst seviyededir. Hz. Ömer halife olduğunda sahabilere "şeriattan

ayrılırsam ne yaparsanız" dediği, sahabilerin de "seni kılıçlarımızla düzeltiriz" sözü meşhurdur.

Her şeyden evvel kent, insan ve komşuluk ilişkilerinin en yoğun biçimde yaşandığı mekândır. Bu mekânın oluşması, yapılaşmada düzenin sağlanması, kontrol ve emniyeti, yukarıda bahsedilen ilişkilerle yakından ilgili, hatta onun gereğidir.

KENTLERİN KURULUŞUNDA KIBLENİN ÖNEMİ

İslâm kentlerinde kible kavramı çok önemlidir. El Belazuri'nin anlatımına göre, Kûfe şehri şu şekilde kurulmuştur: "vali bir adamın kible cihetine doğru ok fırlatmasını emretti ve şehrin mevkiini belirledi. Bir ok da doğuya fırlattı ve doğu istikametinde de şehrin mevkiini belirledi". Aynı rivayet Taberi'nin Tarihu'l Umem ve'l Müluk'unda da nakledilir. "Mahir bir ok atıcı iyice yerleştikten sonra sağ tarafa doğru okunu fırlattı. Şehrin kurulmasına karar vermiş olan vali, inşaata okun düşmüş olduğu noktadan başlanmasını emretti. Nihayet okçu dosdoğru bir önüne bir de arkasına doğru aynı şekilde ok attı. İşte o zaman, şehrin okların düşmüş olduğu mevkilere kurulması kararlaştırıldı". Bu olayda kurulmadan ziyade bir teveccüh, toprağı çizen ve onu alt üst eden sabanın maddesine karşı olan gayri maddî bir güzergâh görülür. Bu toprağın karşıtı olan uzaydır. Teveccühün gayri maddî tezahürü böyle hiss olunmaktadır. Peki Mekke istikametine, Kâbe'ye teveccüh neyi ifade etmektedir. En yüksek seviyede uzaysal olan ve tüm İslâm kültürüne kendini benimsetmiş bulunan çok önemli bir olgu burada söz konusudur. "Namaz mahal ile değil, fakat yön ile (kible) birleştirilmiştir. Nerede olursa olsun, her Müslüman, herkes için bir kaynak olan kutba döner. Bu ortak teveccüh ibadet tek bile yapılırsa, İslâm cemaatine bir katılma eylemi teşkil etmektedir"³².

SOSYAL İLİŞKİLER

İslâm'da sosyal ilişkilere ayrı bir önem verilmiştir. Allahu-Teala, Kur'an'ı Kerim'de "Allah'a ibadet edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın, anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanındaki arkadaşına, yolda kalmışa, sağ elinizin ulaştığı kimselere, kölelere iyilik ediniz" demektedir³³. Komşu hakkı gözetmede mübalağa derecesine varan bir ciddiyet vasiyet edilmiştir. Komşu kelimesiyle

Müslüman, kâfir, abid, fasık, dost, düşman, mukim, misafir, menfaatli, mazarratlı, uzak, yakın istisnasız tüm komşular kasdedilmektedir. Hz. Peygamber bir hadis-i şerifte “Cibril hiç durmaz komşu hakkında hürmet olunmasını bana vasiyet ederdi. (Bu vasiyet bir derece tevâlî etmişti ki) hatta ben yakında (Allah’ın emriyle komşuyu) komşuyu mirasçı kılacak sandım”³⁴ buyurmaktadır. Bir başka hadiste ise, “Allah’a ve ahiret gününe iman edip inanan kişi, komşusuna eza etmesin ve Allah’a, ahiret gününe iman eden her kişi misafirlerine ikram etsin ve Allah’a, ahiret gününe iman eden her kişi hayır söylesin, yahut sussun (boşboğazlık etmesin)”³⁵ denmektedir.

SOKAKLARIN OLUŞUMU

Yerleşim bölgelerinde sokakların oluşumu belli esaslara bağlanmıştır. Arazinin topografyası, iklim, su yolları, nüfus yoğunluğu sokak teşekkülünü etkileyen en önemli sebeplerdir.

Sokaklar batıdaki örneklerinde olduğu gibi bir gezinti alanı, bir sergi yeri olmaktan ziyade, bir yerden bir yere gitmeyi sağlayan geçit yerleridir. Yüksek duvarlarla çevrili, dış cephesi sağlam ve kapalı evlerden kurulu mahalleleri birbirine bağlayan, bölüntülere ayıran sokak dokusu rastgele bir görünüm arz eder. Bu yoların ilk teşekkülü, mülkiyet sınırlarını ayıracak şekilde bırakılan patikaların yola terkini suretiyledir. Su arkları da yolların vücut bulmasında etkili olmuş, şehirlere hayat veren bu arkin kolları mahallelere tevzi edilirken, arklara paralel sokak, suyun kontrolü bakımından gerekli görülmüştür. Kentte cadde kavramını hatırlatacak geniş sokak bağlantıları görülmez. Sokakta bazen yüklü bir arabanın geçeceği genişlik, ortalama bir genişlik olarak kabul edilebilir. Ancak yine de kentte araba giremeyecek kadar dar ve girift sokaklar mevcuttur.

ÖZEL MÜLKİYETİN YOLA TERKİNİ

Özel mülkiyetin ne kadar kısmının yola terk edileceği hususunda ihtilafa düşülmüştür. Komşu hakkında Ebu Hureyre “bir kere arazi sahipleri geniş ve işlek tarik-i âmin miktarı hakkında ihtilaf ettiler de Nebi Sallallahü Aleyhivesselam, yedi zir’a olarak hükmetti”³⁶ demektedir. Bu hadisten, halkın kullandığı yolların yedi zir’adan daha dar olamayacağı anlaşılmaktadır. Burada belirtilen zir’anın miktar ve mahiyetini o zamanın ve o mıntıkanın örfü tayin eder³⁷.

YOL ÜSTÜ KULLANIM HAKKI

Bazı hallerde umuma ait yolun iki tarafındaki karşılıklı eve sahip olan şahsın yolun üstüne doğru iki evi birleştirecek şekilde bir oda veyahut sofa inşa ettiği görülmektedir. Bu inşa tarzının amme hukukuna ve yola tecavüz edip etmediği hakkında şüpheye düşülmüştür. İslâm âlimleri bu şekilde elde edilen sofa veya odaların halkın gelip geçmesine ve menfaatine mâni olmadıkça uygun görmüşlerdir. Ensardan Hazreciler’in toplandıkları bu tarzda inşa edilmiş bir sofa vardı. Zaman zaman Hz. Peygamber de buraya teşrif ederdi. Sakife-i Beni Saide denilen bu mahalde Hz. Ebu Bekir’e halife olarak biat edilmiştir³⁸.

SOKAKLARDA GEÇİŞ HAKKI VE KAMU HUKUKUNUN KORUNMASI

Buna benzer örnekleri Anadolu’nun değişik yörelerinde, özellikle Orta ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde de görmek mümkündür. Nitekim, Anadolu geleneksel konut mimarisinde sıkça rastlanan bu uygulamanın Orta Anadolu Bölgesi’nde “örtme”; Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde “kabalti” adı altında bugün dahi varlığını sürdürdüğüne şahit oluyoruz.

İslâm hukukunda cadde ve sokaklardan “geçiş hakkı” titizlikle korunmuştur. Buralara yapılan tecavüzler ve kaçak yapılaşmalar önlenmiştir. İslâm âlimleri konuya büyük bir önem vermişler, kamu hak ve hukukunu korumuşlardır. Mesela Sahnun’a (854) evinin sınırları içindeki kamuya ait bir yolun bir bölümüne el koyan bir kişi hakkında başvurulmuştur. Söz konusu kişinin komşuları, adamın eylemini bildirmeyi yirmi yıl boyunca ihmal etmişlerdi. Sokağın o bölümünün mülkiyetinin o kişinin üzerinde kalmasına izin verilecek miydi? Müctehid, durum kanıtlanacak olursa, geçiş hakkı engellenemeyeceği için, o kişinin almış olduğu şeyi geri vermek zorunda olduğu cevabını vermiştir. İbn Kinanah (802) da benzer bir olayda aynı kaniya varmış ve böyle davranan herhangi bir kimsenin cezalandırılması gerektiği görüşünü öne sürmüştür. İbn Vahab’ın (813) naklettiği bir başka olayda müctehid Rabiah’a (753) evinde cami yaptıran bir kimsenin sokağa taşma yapıp yapmayacağı sorulmuştur. Rabiah, o kişinin böyle hakkı bulunmadığı cevabını vermiştir³⁹. Ne var ki, malik, eğer bir zarara yol açmamışsa ve geçiş hakkı engellenmemişse, itirazda bulunmamıştır.

Aşbaugh’a (819), caddeye bir veya iki gezlik⁴⁰ tecavüzde bulunan bir ev yaptırmış olan kişi

hakkında başvurulmuştur. Ev yapıldıktan sonra caddenin öbür yakasında evin karşısında oturan komşu, caddenin evin avlusu olduğu gerekçesiyle itiraz etmiş ve o bölümdeki inşaatın yıkılmasına istemiştir. Aşbaugh yıkılması gerektiği cevabını vermiştir. Ne var ki, evin geniş ve boş bir avluya doğru sokulduğu ve yolu etkilemediği bir başka olayda Aşbaugh yol geniş olduğu, insanlara bütün genişliğiyle gerekli olmadığı ve yapı da herhangi bir zarara yol açmadığı için malikin yapıyı yıkmak zorunda olmadığı görüşünü öne sürmüştür⁴¹.

Bu olaylar açıkça müctehidlerin geçiş hakkı konusundaki kaygılarını ve yolu daraltmama, dolaşımı engellememe veya kamuya zarara yol açmama konusundaki görüş birliğini göstermektedir. Ne var ki, bu ortak noktaya rağmen özel durumlarla karşılaştıklarında müctehidlerin görüşleri farklılaşıyordu. Söz gelimi, Aşbaugh'ın yolun sadece küçük bir bölümüne taşan evin yıkılmasını istememesi karşısında, bundan çıkarılacak sonuç açıkça kestirilebiliyordu. İnsanlar, evlerinin çevresindeki yolların veya mekânların bazı bölümlerini fırsat bulunca işgal edebileceklerdi. Hem müctehidlerin bu sorunlara yönelik sürekli ilgisi hem de fıkıh kitaplarında ele alınan kuramsal olayların sayıca çokluğu, bu tür mülk edinmelerin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu müctehidlerden hayli zaman sonra İbn-i al-Rami (1334), böylesi uygulamaların Tunus şehrinde pek yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Kamuya ait yola taşan bina ve ahşap yapılar konusunda kendisine defalarca başvurulduğunu belirtmektedir. 1478'de Prens Yaşbuk'un caddelerinin ve sokaklarının özellikle al-Futuh'tan Zuvaylah kapısına (al-Mu'ized) kadar uzanan ana caddenin genişletilmesi işine giriştiği söylenen Kahire'de durum aynı gibi görünmektedir. Prens bina olsun, ahşap yapı olsun ve ya kurulmuş peyke olsun, cadde ve sokaklardaki bütün taşmaların yıkılması için Şafii kadısına başvurmuş olduğu da söylenmektedir.

ÇIKMAZ SOKAKLARIN OLUŞUMU

Medine'de daha sonraki (1852) bir olay, evinin bir bölümünü sokağın karşı yakasındaki yapıya kadar genişletip orayı çıkmaz sokak halinde getirdiği ve böylece sokağı kapattığı gerekçesiyle komşularını dava eden bir grup kişiyle ilgilidir. Bu kişiler açtıkları davayı kazanamamışlar ve sokak kapalı kalmıştır. Bir başka örnek olay ise 1821 yılı dolaylarında Medine şehrinin merkezinde,

Nebeviye Camii'nin batısında gerçekleşmiştir. Bu olayda evin sahibi, evinin bitişiğindeki kamuya ait geçidi mülk edinme niyetini gösterecek şekilde davranmıştır. Sakinler bu kişiyi dava etmişler ve yargıç da oraya yaptırdığı her şeyin yıkılması kararını vermiştir. Bu iki olay, İslâm şehirlerindeki müctehidler için bu uygulamanın ne yeni ne de alışılmadık olduğunu bir kere daha göstermektedir. Aslında, yol mekânının tedricen gaspedilmesi ve sokakların kapatılmasının, var oluşları boyunca İslâm şehirlerinde sık rastlanan bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten, böylesi kesintisiz ve tedrici bir süreç olmasaydı, bugün bu şehirlerde gözlenen ayırt edici fiziksel özellikler de ortaya çıkmayabilirdi.

Fiziksel düzeyde, Arap-İslâm şehrinde bu uygulamanın nasıl seyrettiğini açıklamak için, dönüşüme uğramış ve çoğu zaman kapatılarak çıkmaz sokak haline gelmiş Şam sokaklarını örnek olarak ele alabiliriz. Eski Medine'nin sokak ve arsa parseli plânı bir başka örnek oluşturur. Böylece belki de bu tür uygulamanın sonucu olan birçok örnek gösterilebilir⁴².

Yine İslâm kentlerinin belirleyici fiziksel özelliklerinden olan "çıkılmaz sokak" iddia edildiği gibi tedricen yolun işgali şeklinde bir olgu değildir. Aksine İslâm âlimleri kamuya ait geçiş alanlarına yapılan tüm tecavüzleri ortadan kaldıracı tavırlar almış, hüküm vermişlerdir. Bu ve benzeri olayların sıkça görülmesi, yolun işgal edilerek, nihayet çıkmaz sokak haline dönüşmesi için yeterli ve tek sebep olamayacağı gibi, konuyu açıklamaktan da çok uzaktır. İslâm kentlerinin belirleyici özelliklerinden olan çıkmaz sokaklar kamu mülkiyeti niteliğinde değildir. Şahıs mülkiyetinin bir parçası olması sebebiyle özel yol durumundadır. Kamu mülkiyetine ait yolların işgali şeklinde oluşan çıkmaz sokaklar ise, yukarıda belirtildiği gibi engellenmiştir.

KENTİN ORTAK KULLANIM ALANLARINDA UYGUN OLMAYAN EYLEMLER

Müslüman kentlerindeki cadde ve sokaklarda uygun olmayan davranışları ve yapı yapma eylemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür. Caddeyi daraltacak şekilde sütunlar ve dükkanlar yapmak, ağaç dikmek, çatıları yola taşımak ve binekilerin başını çarpacağı şekilde yapmak, hayvanlara çok yük vurup gezmeye mani olmak, hayvanları yola bağlayıp yolu kesmek doğru değildir. Zaruret miktarınca olmalıdır.

Hız. Peygamber, umumî yerlerdeki davranışlara bazı sınırlamalar emretmiştir. Meselâ, Ebu Musa tarafından rivayet edilen bir hadiste; "her kim mescidlerimizin, yahut çarşılarımızın birinden (yanında) ok varken geçecek olursa, eliyle temrenlerinden tutup öyle geçsin, çünkü bir Müslüman'ı yaralamasın"⁴³ denmektedir.

KENTLERDE DÜZEN SORUNU

Buraya kadar olan anlatımlardan, İslâm'ın kendi mimarisini, kendi kentini, çevre ölçeğinde âlem modelini ortaya koyduğu anlaşılmalıdır. Ancak konu hakkında yeterli incelemenin yapılmamış olması zaman zaman kişileri yanlış değerlendirmelere sevk etmiştir. Bazen bu değerlendirmeler kendi içinde bile tutarsız bir hâl almıştır. Meselâ İslâm kentleri için "Müslüman şehirlerinin hemen hepsi on bin veya daha az nüfuslu, mütevazı büyüklükte şehirlerdi. Evler küçük bir alana sıkışmış olurdu. Genellikle hepsinin akın ve kuşatmalara karşı savunma surları bulunurdu. Sokaklarında, zamanın başka ülkelerindeki gibi aydınlatma tertibatı yoktu. Çamur ve toz içindeydiler"⁴⁴ denilmektedir. Müslüman kentlerinin sokaklarında aydınlatma tertibatının yokluğu, toz ve çamur içinde olması hali, hangi çağdaş kentlerle mukayese edilmiştir bilinmez. Halbuki, yine aynı eserde "...Mukaddesî, Akka'nın 985'te çok büyük bir şehir olduğunu kaydeder. İdrisî, 1154'te Sidon'un ağaçlar ve bahçelerle çevrili büyük bir şehir olduğunu belirtir. Yakubî, 891'de Akdeniz'e doğru uzanmış kayalık bir yerde kurulmuş olan, Tir'in şahane bir yer olduğunu yazar. Nasır-ı Hüsrev ise, burada beş altı katlı binalar bulunduğunu, çok temiz ve zengin çarşılar olduğunu 1047'de yazmıştır. Antakya da Suriye şehirleri arasında Şam'dan geri kalmazdı. İslâm coğrafyacıları, taraçalar halinde sıralanmış evlerden, bahçe ve parklardan, her evde akarsu oluşundan sitayişle bahsederler. Yakubî, Humus'un, Suriye'nin en büyük şehirlerinden biri olduğunu yazar. İstahri, 950'de buradan bahsederken, "hemen hemen bütün sokak ve caddeler taş kaplıdır"⁴⁵ der.

Görüldüğü gibi, nakledilen gerekçeler ve yazarın yaklaşımları birbirine zıt bir görünüm arz etmektedir.

10. yüzyılın ortalarında İslâm kentleri ile Avrupa kentleri arasındaki farkı anlamak için Kordoba kentinin sahip olduğu bazı özelliklere göz atmak yeterlidir.

"Endülüslü'nün nazarında, şehirlerin şehri Kurtuba'dır. Etrafını çevreleyen geniş ve yeşil 28 varoşu ile Kurtuba, 10. yüzyılın ortalarına doğru, Büyük Abdurrahman döneminde, Batı'nın muhakkak ki, bütün Avrupa'nın en geniş sahaya inşa olunmuş bir şehri idi. Bu tarihte Kurtuba'da vezirlerle memurların ikametgâhları dışında 113.000 ikamete mahsus ev, 600 cami, 300 hamam, 50 hastane, 80 resmî mektep, 17 daha yüksek tedris mahalli, birçok yüksek mektep, 100.000 cilt kitabı muhteva eden 20 resmî kütüphane vardır. O tarihlerde İstanbul hariç, hiçbir belediyenin bir tane olsun hastanesi, hiçbir yerde zikre değer bir kütüphane veya umumî bir hamam asla mevcut değildi. Aynı tarihlerde şehirlerin caddeleri kaldırımsız, süprüntü ve pislik içinde, son derece gayri sıhhi bir vaziyetteydi. 28 Mart 1819 tarihinde bile Kölnische Zeitung Gazetesi, caddelerin sokak lambalarıyla aydınlatılmasını teolojik sebeplerle ayıp bir şey olarak teşhir edip ilâhî nizam ve karanlığı insanın bozamayacağını ileri sürerken, 950 yılında müterakki bir şekilde kaldırımlarla döşenen 80.000 dükkânlı Kurtuba'nın caddeleri öküz arabalarıyla muntazam temizleniyor, evlerin duvarlarına tespit olunan lambalarla aydınlanıyordu. İlk defa iki yüz sene sonra 1185 yılında Avrupa'nın birinci şehri Paris, cadde kaldırımı tekniğinde İslâm örneğine küçük çapta uydu. Bu misal, Avrupa'nın diğer kısımlarında 13. yüzyılın ortalarına doğru çiğir açtı. Nihayet Avrupa'da da şehirlerin sokaklarından akıp gitmekte olan mevcut kazurat, hususî oluklarla başka yerlere aktıldı."⁴⁶

İslâm kentlerinin gelişiminde dinî ve ekonomik faktörlerin yanı sıra, 12. yüzyıldan itibaren entelektüel faktörlerin de etkili olmaya başladığı görülmektedir.

Dinî faktör, her zaman için kentin merkezinde inşa edilen, etrafı ticarî ve bir kompleks ile çevrili "Büyük Cami" tarafından temsil edilmekteydi. Ayrıca diğer bölgelerde daha ufak camiler, mescitler ve 13. yüzyıldan itibaren ziyaret yerleri olarak, kentin surları dışında yer alan türbeler vardı. Hıristiyanlar, teslim anlaşmasıyla izin verilen belli sayıda kiliseye sahipti. Yahudiler'in de yine belli sayıda havraları bulunuyordu.

Ekonomik faktör, özellikle Şam'daki ticarî faaliyetlerle, yalnızca sukurlarda kurulan loncaların sayısı ve çeşitliliğiyle değil, aynı zamanda meyve ve sebze pazarı, mücevher, ipek, hali, kürk gibi değerli

malların satıldığı kapalı çarşılar (kayseriyye), piring ve yağ depoları gibi merkezlerle kendilerini belli eden büyüme faktörüydü.

9. yüzyıldan itibaren Nizamiye ve sonraları Mustansiriye gibi büyük medreselerin kurulmasından önce, Dar'ül Hikme ve kütüphanesinin ve sonra Dar'ül İlm'in önemli sayıda öğrenciyi bir araya topladığı Bağdat'taki gelişmeyi teşvik eden entelektüel bir faktör olmuştur. Tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, Doğu'da da 12. yüzyılda gerçek bir üniversite devrimi yaşanmıştır. Başlangıçta şeyhler, çoğunlukla kendilerine ait özel evlerde, sonraları camilerin köşelerinde (zaviye) ders veriyorlardı. Fakat zamanla bütün büyük şehirlerde hükümdarlar ve nüfuzlu kişiler tarafından öğrenci ve öğretmenlerin barınabileceği okullar (medreseler) kuruldu. Sorbonne'un 13. yüzyılın başında "altı yoksul sanat ustası" için yaratıldığını unutmamalıyım. 10. yüzyılda kurulan El-Ezher sayesinde, Kahire'de entelektüel faktör bugün de önemini korumaktadır⁴⁷.

Görüldüğü üzere, İslâm kentlerinde bir düzensizliğin hâkim olduğundan söz etmek mümkün değildir. Özellikle 10. yüzyılın ortalarından itibaren İslâm kentlerinin sahip olduğu kurumlara bakıldığında, bu kentlerin Avrupa'daki çağdaşı kentlerden daha önce belirli bir gelişmişlik düzeyine eriştiği görülmektedir.

Müslümanlar'ın kurduğu kentlerde zamanın anlayışına uygun fizikî plânlamanın yanı sıra, sosyal hayatı düzenleyen ve bir anlamda günümüz belediyeçilik hizmetlerini yerine getiren muhtesip müessesesinin de varlığını dikkatten uzak tutmamak gerekir. Zira bu müesseselerin toplum disiplininin sağlanmasında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

NOTLAR

- * Yük. Mimar Enver YILMAZER, Etlik Cad. 219/6, Etlik-Ankara/TÜRKİYE
- 1 Y. N. Öztürk, İslâmî Kavramlar Ansiklopedisi, I. cilt, İstanbul 1991, s. 215.
- 2 Ay. es., s. 215.
- 3 Ay. es., s. 215, 216.
- 4 Ay. es., s. 219, 220.
- 5 D. Kuban, Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982, s. 143.
- 6 İslâm Ansiklopedisi, Cilt. 8, s. 3.
- 7 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Kayaoğlu, İslam

Kurumları Tarihi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, No. 168, Ankara 1985, s. 122-129.

- 8 İslam Ansiklopedisi, Cilt 8., s. 3.
- 9 Sahih-i Buhari, Cilt 10, Ankara 1985, s. 374.
- 10 Ay. es., s. 228.
- 11 Ay. es., Cilt 8, s. 318-322.
- 12 Ay. es., Cilt 5, s. 227.
- 13 Ay. es., Cilt 5, s. 227.
- 14 Ay. es., Cilt 5, s. 227.
- 15 Ay. es., Cilt 5, s. 292-296.
- 16 Ay. es., Cilt 2, s. 243.
- 17 İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, s. 3.
- 18 Sahih-i Buhari, Cilt 11, s. 59.
- 19 Ay. es., Cilt 3, s. 383.
- 20 Beni erfide, Habeş kavminin lâkabıdır.
- 21 Sahih-i Buhari, Cilt 2, s. 203.
- 22 Ay. es., Cilt 2, s. 398.
- 23 Riyazüs Salihin, Cilt 2, Hadis No: 992, s. 335.
- 24 N. Bammat, "İslam'da Mekân Anlayışı", İlim ve Sanat Dergisi (Çev. S. Kılıç), S. 12, Ankara 1987, s. 41.
- 25 Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 177. ayet.
- 26 Sahih-i Buhari, Cilt 6, s. 328.
- 27 Saleh Al Hathloul, "Arap Şehirlerinin Fiziksel Çevresinin Dönüşümünde Dinsel Kurumların Rolü", İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, İstanbul 1985, s. 98.
- 28 Ay. es., s. 98.
- 29 Ay. es., s. 98.
- 30 Ay. es., s. 98, dipnot 6.
- 31 İ. Kayaoğlu, İslam Kurumları Tarihi, Ankara, İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 120.
- 32 N. Bammat, a.g.m., s. 12.
- 33 Kur'an'ı Kerim, 4/36.
- 34 Sahih-i Buhari, Cilt 12, s. 130.
- 35 Ay. es., Cilt 12, s. 131.
- 36 Ay. es., Cilt 7, s. 413.
- 37 Ay. es., Cilt 7, s. 413.
- 38 Ay. es., Cilt 7, s. 406.
- 39 Saleh al-Hathloul, a.g.m., s. 100.
- 40 Gez; parmak ucundan dirseğe kadar olan uzunluk.
- 41 Saleh al-Hathloul, a.g.m., s. 100, dipnot 12.
- 42 Saleh al-Hathloul, a.g.m., s. 100-101.
- 43 Sahih-i Buhari, a.g.e., Cilt 7, s. 410.
- 44 W. Durant, İslam Medeniyeti, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 76-77.
- 45 Ay. es., s. 120.
- 46 S. Hunked, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi, (Çev. S. Sezgin), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 401-402.
- 47 N. Elisseeff, Fiziki Plan, İslam Şehri, (Çev. E. Topçugil), Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 130.

YAYIN İLKELERİ

Uluslararası standartlara uygun, nitelikli bir dergi çıkarabilmek siz değerli bilim adamlarımızın ve müzecilerin çalışmalarını aşağıda belirtilen kurallara uygun göndermeleri ile mümkün olacaktır.

- Yazarın tercihinine göre Türkçe, İngilizce, Almanca veya Fransızca dillerinden birinde yazılan ve mutlaka özgün olması gereken makaleler, konusuna göre belirlenen “**Bilimsel Danışmanlar**” tarafından incelendikten sonra yayımlanır. Gerektiğinde gerekçeleri ile birlikte gözden geçirilmek üzere yazarına iade edilir.
- Makaleler PC’de yazılacak ise **Word**, **Adobe InDesign** programları, Macintosh’da ise **Aldus Freehand** veya **Quark Express** programları kullanılmalıdır. Makaleler A4 kağıda 16.5x24.5 cm’lik bir alan içine çift sütun olarak 11.5 punto ve bir satır aralığıyla **Tekton** ya da **Times** karakteriyle, maksimum 10 sayfa olarak yazılmalıdır. Başlıklar ve yan başlıklar bold yazılmalıdır. Referanslar 11.5 punto yazılarak makalenin arkasında notlar halinde verilmelidir.
- Çizim, fotoğraf ve slaytların toplamı 15 adetten fazla olmamalı, fotoğraflar yapıştırılmamalı, bantlanmamalı, çizim ve fotoğraflar arkasına numara, araştırmacı adı, yön oku mutlaka konmalı, makalede belirtilen fotoğraf sayısı ile gönderilen fotoğraf sayısı birbirini tutmalıdır. Çizim ve fotoğraflar baskıda iyi sonuç verecek nitelikte olmalı, fotoğraflar fotokopi veya bilgisayar çıktısı olmamalı ve mutlaka renkli olmalıdır. Çizimler (Çizim:), resimler (Resim:), haritalar (Harita:) diye gösterilip numaralandırılmalı, kesinlikle levha sistemi kullanılmamalıdır. Resimler CD veya diskette gönderilecekse, yüksek çözünürlükte taranıp **JPEG** veya **TIFF** formatında kayıt yapılmalıdır.
- Makaleler mutlaka yeni bir diskete kaydedilmeli ve çıktısı ile birlikte gönderilmelidir. Disketteki makale ve çıktı mutlak surette uyumlu olmalıdır. Disketteki makale ile çıktısındaki makale uyumlu olmalıdır. Disketteki makale ile çıktısındaki makale uyumlu olmalıdır.
- Türkçe yazılan makalelerde 500 kelimeyi aşmayan İngilizce, Almanca veya Fransızca, yukarıda belirtilen dillerden birinde yazılmış makaleleri ise mutlaka Türkçe özet eklenmelidir.
- Yazarlara makalenin yayımlandığı dergiden 5'er adet gönderilir.
- Makalelere unvan ve yazışma adresi yazılmalıdır.
- Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın geri gönderilmez.
- Derginin Ekim-Kasım ayları arasında çıkarılması planlandığından yazılar, yayın kurulunda değerlendirme süresi dikkate alınarak, Ocak-Mayıs ayları arasında **Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü 2. TBMM 06100 Ulus-Ankara** adresine gönderilmelidir. Mayıs ayından sonra elimize ulaşan makaleler bir sonraki sayıda değerlendirilecektir.